

JAKAB ÉVA

Apropóó jogharmonizáció: gondolatok az ókori kellékszavatossági modell kapcsán

A következő tanulmányt Nagy Károly életműve és emléke előtti tisztelgésnek szánom. A korán távozott kolléga egykori tanár-professzorom volt, akinek előadásait szorgalmasan látogattuk, jegyzeteltük. A nemzetközi jogi vizsgám feszültsége a kari első emeleti régi toronyszobájában még mindig élénken él emlékezetemben – szigorú, de igazságos követelményrendszerével lelkiismeretes felkészülésre ösztönzött minden hallgatót. Akkoriban némileg megütköztem az „akadémikus rendetlenségen”, az íróasztalon, dohányzóasztalon és fotelokon tornyosuló szakirodalom összevisszaságán, ami őt annyira jellemezte. Azóta megtanultam, hogy a kutatószoba topográfiai pontjai fontos mérföldkövei a lassan építkező tudományos munkának.

A tanulmány ugyan nem a nemzetközi jog témaköréből merít, de bizonyos nemzetközi vonatkozással rendelkezik: 2002. április 13-án Bukarestben, az Alexander von Humboldt-Stiftung által szervezett Súdost-Europa Konferenz keretében tartottam előadást ebből a témából, ami talán már emiatt is érdekelte volna a Jubilánst. Ezen túl, a téma annyira nemzetközi jogi jellegű, amennyire a megrögzötten magánjogi érdeklődésű jogtörténész „nemzetközi” tud lenni.

I. Az *Imperium Romanum*, a Római Birodalom a császárkorban gazdasági és politikai egységbe foglalta a Földközi-tenger medencéjében fekvő provinciákat, amelyek virágzó kereskedelmi életét jól példázzák a ránk maradt okiratok. A hellenisztikus Egyiptom területén a szerződéseket főként papiruszra írták, míg Itáliában és a nyugati provinciákban inkább a viaszostábla volt az elterjedt íráshordozó. A viaszos táblák többnyire kisméretű, kb. 10x14 cm-es, puhafából metszett táblácskák, amelyek felületét egy keskeny rámán belül kimélyítették és viasszal kiöntötték.¹ Ebbe a vékony viaszrétegbe fémből készült írószerszámmal (*stilus*) karcolták bele a szerződés szövegét. Ilyen viaszos táblákat találtak az ókori Itália területén Pompeji, Puteoli és Herculaneum ásatásainál, de a Római Birodalom távoli provinciáiban is, így például Dáciában. Jelen tanulmány a dáciai leletekből származó és rabszolgák adásvételét rögzítő viaszos táblákkal foglalkozik. A szorosan vett jogi interpretáció előtt célszerűnek látszik röviden áttekinteni a táblák megtalálásának történetét ill. keletkezésük ókori gazdasági és társadalmi körülményeit.

¹ L. WENGER: *Die Quellen des römischen Rechts*, Wien 1953, 55. és k., 74. és k.

Az első viaszos táblákat az erdélyi Verespatak (ma Rosia Montana) mellett 1786-ban lelték meg elhagyott, régen elfeledett bányáüregekben. A XVIII. századi bányászfalu ókori hagyományokra épült. Dáciában, a Traianus császár által a dákok legyőzése után kialakított római provinciában az aranybányászat igen fontos gazdasági tényező volt. A bányák igazgatásáért felelős császári tisztviselők Apulumban rendezkedtek be.² Verespatak közelében is kiépült egy szerény bányászfalu, *Alburnus maior*, amit a források *vicus Pirustarum* megjelöléssel is emlegetnek. A XIX. század végéig számos lelet került napvilágra, amelyek azonban részben igen rossz, olvashatatlan állapotban voltak. Theodor Mommsen huszonötöt talált értékelhetőnek és publikált a *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. kötetében (Berlin, 1873). Ezek közül tizenhárom szövege olvasható anynyira, hogy a jogtörténeti szempontok szerinti elemzést lehetővé teszik.³

Először két helybéli tudós kísérelte meg a táblák megfejtését: Finály Henrik, a Kolozsvári Egyetem professzora és Cipariu Timotheus, a Balászfalvi Gimnázium kanonok igazgatója. A javított változat Karl Zangemeister, a nagytekintélyű tudós, gothai könyvtáros tollából származik. A romanisztikában általánosan elfogadott, újabb szövegkiadás V. Arangio-Ruiz nevéhez fűződik.⁴

A viaszos táblák túlnyomó többsége jogi szövegeket tartalmaz: adásvételi szerződések rabszolgákról illetve ingatlanokról, kölcsönszerződések, társasági szerződés, pénztét (rendhagyó letét) és munkabérszerződések. Az egész lelet a Kr. u. II. századból származik, a legtöbb tábla egy viszonylag rövid időtartamból, a II. sz. 60-as éveiből maradt ránk. Az utolsó olvasható dátum – 167 – más forrásokból ismeretes, hogy ebben az évben törtek be a markomannok Dáciába. A lakosság bizonyosan menekülni próbált és néhányan befalzták a házi archívumot, használati tárgyakkal és szerszámokkal együtt, az aranybánya elhagyott járataiban.

A 25 okirat közül 14-ben biztosan megállapítható a kiállítás helye: egyet *Alburnus maior*ban, kettőt *Deusaraban*, egyet-egyét *Kartumban* illetve *Immenosum maiusban* foglaltak írásba. Az utóbbi három valószínűleg igen kis település lehetett, mert más forrásban nem nyernek említést; de mindegyiket, még *Alburnus maiort* is *vicusnak*, és nem *civitasnak* nevezik a források.⁵

Három okirat ismeretes Dáciából, amely rabszolgák adásvételét rögzíti. A legteljesebb szöveg talán a következőben található (FIRA III. 87, Kr. u. 142):

*Maximus Batonis puellam nomine Passiam, sive ea quo alio nomine est, annorum circiter plus minus sex, empti sportellaria, emit mancipioque accepit de Dasio Verzonis Pirusta ex Kavieretio ... Eam puellam sanam esse, a furtis noxisque solutam, fugitivam erronem non esse praestari; quot si quis eam puellam partemve quam ex eo quis evicerit, quo minus Maximum Batonis, quoque ea res pertinebit, habere possidereque recte liceat, tum quanti ea puella empti est, tantam pecuniam et alterum tantum dari fide rogavit Maximus Batonis, fide promisit Dasius Verzonis ...*⁶

² A település *colonia* rangjára emelkedett és szabad lakosai *civitas Romanat* kaptak, lásd PÓLAY ELEMÉR: *A dáciai viaszostáblák szerződései*. Budapest: 1972, 27. és k.; V. SOTROPA: *Le droit romain en Dacia*. 1990, 205. és k.

³ Lásd PÓLAY: *Dáciai táblák* 22. és k.

⁴ *Fontes Iuris Romani Anteiustiniani*², Firenze 1943.

⁵ PÓLAY: *Dáciai táblák* 24.

⁶ FIRA II 88: „Maximus, Bato fia, megvette és mancipációval átvette a Passia nevű rabszolgálat, vagy ahogy éppen hívják, körülbelül hat éves, talált gyermek, Dasiustól, Verzo fiától, pirusza Kavieretiumból ...

Az okirat felépítéséről a következőket állapíthatjuk meg: A szöveg első része az adásvételi szerződés lényeges elemeit rögzíti (eladó, vevő, áru, vételár); a második szerkezeti elem az eladó garanciaígéretét tartalmazza rejtett fizikai hibák, illetve joghiba esetére; ezt követi a vételár kifizetésének nyugtázása, majd a dátum és a tanúk sora. Az okirat objektív stílusú, a jogi tényekről egyes szám harmadik személyben tudósít. Az írnok vagy jegyző a vevő szemszögéből fogalmaz, ami arra utal, hogy az okiratot a vevő kérésére (valószínűleg az ő költségére) készítették és azt elsősorban ő őrizte magánál. Erre utal ezen okiratok funkciója is: a megkötött adásvételt rögzítik, a felek szolgáltatásaikat már kicserélték. Az írásba foglalás azért fontos, hogy a vevő az általa megvásárolt és átvett áru eredetét (a szerzés jogszerű, jóhiszemű módját) igazolni tudja és az eladó helytállási kötelezettségét a garanciaígéret alapján szükség esetén könnyen bizonyítani tudja.⁷

Szerződésünkben a vevő egy bizonyos Maximus, Bato fia. A névhasználat ezen módja, amikor a *nomen gentilicium* után az apa neve birtokos esetben szerepel, a görög kultúrkörre jellemző,⁸ az egyiptomi görög nyelvű papiruszok például következetesen ezt a formát alkalmazzák. A Bato tipikus illír név, amely több okiratban is előfordul.⁹ A vevő neve után közvetlenül az adásvétel tárgyának leírása következik: egy Passia nevű, hozzávetőlegesen hat éves rabszolgalány. A rabszolgalány nevének némileg határozatlan megjelölése általánosan elterjedt, mivel a név minden új tulajdonosnál változhat, azaz nem marad föltétlenül állandó a rabszolga élete folyamán.¹⁰

Az életkorról sem álltak rendelkezésre megbízható adatok, a születéseket nyilvántartó anyakönyvi rendszer az ókorban nem létezett¹¹ – ezért szorítkozik az okirat készítője a körülbelüli adatra. Feltűnő a rabszolgalány zsenge életkora: hatéves, tehát még gyerek. A rabszolgapiacon éppen az ilyen fiatal rabszolgák voltak a legkeresettebbek, akik az új tulajdonos házában nevelődhetek fel, így jobban alkalmazkodtak új környezetükhöz ill. beletanultak a nekik szánt munkába.¹²

A *sportellaria* szó jelentése „kosár, vesszőkosár”, amit az adásvételi okirat kontextusában már Pólay úgy értelmez, hogy a rabszolgagyerek „talált” voltát jelöli.¹³ Az mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy a *sportellaria* szó az egyébként szokásos origo-megjelölés helyett szerepel az okirat 3. sorában: a másik két dáciai rabszolgavételben ezen a helyen a *natione Graecum* (görög származású) ill. a *natione Creticam* (krétai származású) kitétel olvasható. A *Passia* nevű rabszolgalánynál tehát a vevő nem tudta

Maximus, Bato fia hite alatt kérdezte és Dasius, Verzo fia ..., hite alatt ígérte, hogy helytáll azért, hogy ez a lány egészséges, lopás vagy más deliktum miatt nem áll fenn teljesítetlen követelés ellene, nem szökött, nem csavargó; és ha valaki a szóban forgó lányt vagy annak részét elperli, aminek következtében Maximus, Bato fia ill. akit a dolog éppen illet, azt jogosan bírni, birtokolni nem tudja, akkor amennyiért azt a lányt vették és még egyszer annyit, megfizeti ...”

⁷ W. KUNKEL: *Epigraphik und Geschichte des Römischen Privatrechts* (Vestigia. Beiträge zur Alten Geschichte, B. 17: Akten des VI. Internationalm Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik) München 1972, 195. és k.

⁸ H.-A. RUPPRECHT: *Kleine Einführung in die Papyruskunde*. Darmstadt 1994, 2.

⁹ KERÉNYI A.: *A dáciai személynevek*. Budapest 1941, 269.

¹⁰ Hasonló fogalmazást figyelhetünk meg a papiruszokban, lásd JAKAB É.: *Praedicere und cavere beim Marktkauf*. Sachmängel im griechischen und römischen Recht. München 1997, 200. és k.

¹¹ Lásd MOLNÁR I. – JAKAB É.: *Római jog*. Szeged 2001, 122.

¹² A *verna* szóval jelölik a források a háznál született rabszolgákat, lásd JAKAB: *Praedicere* 7. és k.; ugyanott az életkorról is.

¹³ A kitett gyerekek sorsáról és státuszáról a Római Birodalomban lásd M. MEMMER, SZ 107 (1990) 1. és

megnevezni a *natiot*, ahonnan az áru származik. A *natio* megjelölését az *aediles curules* is felvették a kötelezően szolgáltatandó információk sorába, amint erről Ulpianus tudósít.¹⁴

Az eladó okiratunkban Dasius, Verzo fia, pirusza a *Kavieretium* nevű faluból. A Verzo szintén illír név, a görögös névhasználat a hellenizált kultúrkör jellemzője. A vételár kétszázötven dénár, ami a dáciai okiratokban viszonylag magas árszintet képvisel.¹⁵

Az adásvételt az *emit mancipioque accepit* (megvette és mancipációval átvette) kifejezés írja körül: Az *emit* ige a vétel tényét nevezi meg: egyrészt a felek egybehangzó akaratnyilvánítását, ami a konszenzuális szerződés létrejöttét, másrészt a vételt mint *causa traditionist*, illetve *causa mancipationist*, mint a dologi jogi aktus jogcímét.¹⁶ Az *emptio venditio* kifejezett rögzítése az okiratban azért fontos, hogy a vevőnek az *actio empti*, a praetori adásvételi kereset megadását biztosítsa jogigény esetére. Az *actio empti* kártérítésre ment, ha az eladó a szerződésszegésben vétkes, kötelezettségeit dolosusan nem vagy nem megfelelően teljesíti. Főleg a jog- és kellékhibákért való helytállás a releváns esetünkben, mivel a dolog átadása az okiratba foglaláskor már megtörtént.

A *mancipioque accepit* kifejezés egyértelműen az adásvételt mint kötelmi ügyletet követő dologi jogi aktusra, a tulajdon-átruházásra utal: mancipációval átveszi a vevő az eladótól a vétel tárgyát. A mancipációt már a XII t. t. joga ismerte, a legszemléletesebb leírás Gaiustól származik (1.119):¹⁷ *Est autem mancipatio, ut supra quoque diximus, imaginaria quaedam venditio: quod et ipsum ius proprium civium Romanorum est ... A mancipatio nyilvános, tanúk előtt lezajló aktusánál az eladó átengedi a rabszolgát a vevőnek. Az átvevő az aktívan cselekvő fél, aki a tulajdonjog megszerzését publikussá tevő mondókát (*Hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio isque mihi emptus esto hoc aere aeneaque libra ...*) elmondja és kezét a rabszolgára teszi, majd azt magával elvezeti. A *mancipatio* tulajdonszerzés és adásvétel egyben, tehát fogalmilag visszterhes; a mérlegtartó közreműködése bizonyítja az ősi formális adásvételi funkciót. A pénzforgalom elterjedésével a vételár lemérése háttérbe szorult, csak jelképes vételi*

¹⁴ D. 21.1.31.21: *Qui mancipia vendunt, nationem cuiusque in venditione pronuntiare debent: plerumque enim natio servi aut provocat aut deterret emptorem: idcirco interest nostra scire nationem: praesumptum etenim est quosdam servos bonos esse, quia natione sunt non infamata, quosdam malos videri, quia ea natione sunt, quae magis infamis est. quod si de natione ita pronuntiatum non erit, iudicium emptori omnibusque ad quos ea pertinebit dabitur, per quod emptor redhibet mancipium.* „Akik rabszolgákat adnak el, kötelesek az eladáskor közölni annak a nemzetiségét: a rabszolga nemzeti hovatartozása ugyanis vagy vásárlásra ösztönzi vagy elriasztja a vevőt: ezért érdekünkben áll, hogy ismerjük a nemzetiségét. Az ugyanis az általános vélemény, hogy egyes rabszolgák jók, mert a nemzetük nem becstelen, mások viszont rosszak, mert olyan nemzetiségűek, amely becstelen. Ha tehát a nemzetiségről nem nyilatkoznak, akkor a vevőnek és mindenkinek, akit a dolog illet, keresetet adnak, amely által a vevő visszaadhatja a rabszolgát.” A szöveghez lásd JAKAB: *Praedicere* 140. és k.

¹⁵ Lásd PÓLAY: *Dáciai táblák* 127. és k.

¹⁶ PÓLAY: *Dáciai viaszostáblák* 128. és k. úgy foglal állást, hogy az *emit* terminus technicus a konszenzuális adásvételt (*emptio venditio*) jelöli. Célszerűbb azonban nyitva hagyni ezt a kérdést, hisz az *emere* (*redimere*) pusztán a stipulációba foglalt készvételt illetve a vételt mint a dologi jogi aktus causáját is jelölheti.

¹⁷ Lásd Gaiushoz az aktuális kommentárt NELSON H. L. W. – U. MANTHE: *Studia Gaiana VIII. Gai Institutiones III 88–181*. Text und Kommentar, Berlin 1999, 13. és k.

összeget dobott a vevő a mérlegbe.¹⁸ Erre a fejlődési stádiumra utal szövegünkben az *apocatum pro uncis duabus*, két unciáért nyugtázva, kifejezés.

Az okirat második mondata (6–16. sor) az eladó kettős garanciaígéretét rögzíti, amelyet jellemzően stipuláció formájában teljesített. Az első stipulációs garanciaígérettel a kellékhibákért, a másodikkal a joghibákért vállal helytállást az eladó. A rejtett fizikai hibák közül a következők kerülnek kiemelésre: betegség, lopás vagy más deliktummal okozott kár miatti noxális felelősség, a rabszolga csavargó vagy szökött volta illetve epilepszia; utóbbi a görög nyelvű egyiptomi papiruszok tipikus kellékhibája, latin szövegű okiratban csak ritkán fordul elő.¹⁹ A rabszolga egészséges (nem beteg) voltát a birtokátadás időpontjára garantálja az eladó; később felmerülő egészségromlás miatt nem érvényesíthet szavatossági igényt a vevő. A noxiáért való helytállás a *noxia caput sequitur* elve miatt fontos: ha a rabszolga az eladás előtt deliktummal kárt okozott harmadik személynek, akkor a károsult a mindenkori tulajdonos ellen indíthat keresetet a büntetési összeg megfizetésére ill. a kár megtérítésére. A vétel következtében tehát a vevő lesz az alperes, mert a rabszolga már az ő vagyonába tartozik. A garanciaígérettel ezen kockázat ellen biztosítja az eladó a vevőt. A jellemhibák közül csak az *erro* (csavargó hajlamú) és a *fugitivus* (olyan rabszolga, aki egyszer már szökési szándékkal elrejtőzött ill. elhagyta az úr házat²⁰) kerül kiemelésre; ezek voltak a legsúlyosabb fogyatékoságok, amelyek a rabszolga munkára való alkalmasságát lényegesen befolyásolták. A csavargó nem tér vissza időben, ha valamilyen üzleti ügyben a városba küldik, azaz megbízhatatlan. A *fugitivus*nál fennáll a veszély, hogy újra szökést kísérel meg, ezért esetleg láncra verve vagy szoros felügyelet alatt kell dolgoztatni.²¹ Az említett jellemhibák lényegesen csökkentik a rabszolga objektív (piaci) értékét, a szolgáltatás – ellenszolgáltatás viszonya (synallagma) jelentős eltolódást szenved, ami már önmagában is indokolja az adásvétel utólagos korrekcióját.

A második stipulációs ígérettel jogi hibákért vállal helytállást az eladó: ha a rabszolgányt harmadik személy tulajdonjoga vagy más dologi joga alapján, amely már az eladás előtt fennállott, elperli a vevőtől vagy annak jogutódjától, akkor az eladó a *duplum*ra, a dolog becsült értékének kétszeresére áll helyt.²²

¹⁸ A *mancipatio* szerepét vizsgálja a provinciai joggyakorlatban M. LEMOSSE: *Mancipium et droit provincial*. Mélanges Fritz Sturm I, Liège 1999, 301–309; sajnos a szakirodalom áttekintése cikkében az 1970-es évekkel zárul, ami eszmeifuttatása relevanciáját lényegesen lerontja.

¹⁹ JAKAB: *Praedicere* 200. és k.

²⁰ R. GAMAUF: *Ad statuam licet confugere. Untersuchungen zum Asylrecht im römischen Prinzipat*. Frankfurt–Berlin, 1999, 72. és k. helytelenül a szubjektív definíció mellett dönt, és a szökési szándék alapján differenciál.

²¹ L. SCHUMACHER: *Die Sklaverei in der Antike. Alltag und Schicksal der Unfreien*. München 2001, 99; W. BACKHAUS: *Servi vincti*. Klio 71 (1989) 321–329; O. STOLL: *Servi vincti im römischen Weinbau*. M.B.A.H. 18,1 (1999) 91–96; R. ETIENNE: *Recherches sur l'ergastule*. Actes du Colloque 1972 sur l'esclavage, Besancon 1974, 249. és k.; J. KOLENDO: *Les esclaves employés dans les vignobles de l'Italie antique*. Acta Conventus XI „Eirene”, 1971, 33. és k.; hasonlóan R. MARTIN: *Familia rustica: les esclaves chez les agronomes latines*. Actes du Colloque 1972 sur l'esclavage, Besancon 1974, 267. és k.

²² W. ERNST: *Rechtsmängelhaftung*. Tübingen 1995, 39. és k.; W. ERNST: *Das Kaufrecht in den Institutionen des Gaius*. Iurisprudentia universalis, Fsch. Mayer-Maly, Köln 2002, 159. és k.; A. WACKE: *Die sorgfältige Klagen-Auswahl durch den Käufer bei umgekehrter Eviktion*. A bonis bona discere, Fsch. Zlinszky. Miskolc 1998, 63. és k.; H. ANKUM: D. 21.2.66 pr. Eine schwierige Papinianstelle über die auctoritas-Haftung des Verkäufers im Fall umgekehrter Eviktion, Iurisprudentia universalis, Fsch. Mayer-Maly, Köln 2002, 3. és k.

A stipulációs ígéretnél korrekten a *rogavit – promisit* igealakot használja az okirat. Gaius is felhívja a figyelmet arra, hogy a *stipulatus est – spondit* kifejezés csak római polgárok részére áll nyitva, a *spondere* ige szakrális töltete miatt.²³

II. Milyen jogrendszer szabályai szerint kötötték meg mindennapi jogügyleteiket a szerződő felek ezekben a kicsi és Rómától igen messze eső településeken? Létezett-e „dák jogrendszer”, saját törvényekkel, szokásjoggal vagy elvi jelentőségű döntésekkel? Vagy a központi hatalmat megtestesítő Rómára figyeltek a felek és a klasszikus római jog szabályait alkalmazták? Milyen viszonyban állt egymással a provincia mint gazdasági régió és a távoli Róma, a központi igazgatási és hatalmi központ?

Róma városában az *aediles curules* edictuma szabályozta az eladói kellékszavatosságot. Az *aediles curules* a római nép (*populus Romanus*) magistrátusai, akik általában a köztrend fenntartásáért feleltek. Nem rendelkeztek ugyan imperiummal, csak *potestasszal*, de hivataluk politikai szempontból igen fontos volt.²⁴ Az utcák, terek, középületek, kutak stb. felügyelete mellett a piacterek rendjére is vigyáztak, és ezen hatáskörükben eladási előírásokat, piaci rendszabályokat hirdettek meg, először a rabszolgák és ígásállatok eladására, hogy a vevőket védjék az eladók csalásaitól (D. 21. 1. 1. 1 Ulp. 1 ed. aed. cur.).²⁵

Aiunt aediles: qui mancipia vendunt certiores faciant emptores, quid morbi vitii cuique sit, quis fugitivus errove sit noxave solutus non sit: eademque omnia, cum ea mancipia venibunt, palam recte pronuntianto. quodsi mancipium adversus ea venisset, sive adversus quod dictum promissumve fuerit cum veniret, fuisset, quod eius praestari oportere dicitur: emptori omnibusque ad quos ea res pertinet iudicium dabimus, ut id mancipium redhibeatur.

Az aktuális edictum a rabszolgák eladásáról szigorú információszolgáltatási kötelezettséget ró az eladókra, objektív felelősséggel párosítva: minden rabszolga eladója köteles a vevőt bizonyos rejtett, a megvizsgálás során nem észlelhető hibákról tájékoztatni,²⁶ illetve a kifejezetten megígért tulajdonságokért helytállni. A releváns hibákat taxatív felsorolja az edictum. Ha az *aedilis curulis* által megkövetelt információ elmarad, akkor a magistrátus a vevő segítségére siet, azaz megadja a vevőnek a perlés lehetőségét²⁷ az

²³ Gai. 3.93; lásd NELSON-MANTHE: *Gai Institutiones*. 111. és k.

²⁴ W. KUNKEL – R. WITTMANN: *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik*. München 1995, 474. és k.; KÜBLER: RE XIV 1 (1928) 411. és k.; H. SIBER: *Römisches Verfassungsrecht*. Lahr 1952, 201. és k.; JAKAB: *Praedicere* 102. és k.

²⁵ D. 21.1.1.1 Ulp. 1 ed. aed. cur.: „Az aediliszek elrendelik: Akik rabszolgákat adnak el, hozzák a vevők tudomására, melyiknek mi a betegsége vagy hibája, melyik szökött vagy csavargó és melyiket terheli *nox*a; mindezt, amikor rabszolgákat adnak el, kötelesek helyesen és nyilvánosan kijelenteni. Ha egy rabszolgát ezekkel (az előírásokkal) ellenkezően adtak el, vagy nem olyan állapotban volt, amit (az eladó) az eladáskor mondott vagy ígért, ami miatt (a vevő) állítja, hogy (az eladó) helytállni köteles: a vevőnek és mindenkinek, akit a dolog illet, megadjuk a perlési lehetőséget arra, hogy a rabszolga visszavetessék ...”

²⁶ D. 21.1.1.6 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Si intellegatur vitium morbusve mancipii (ut plerumque signis quibusdam solent demonstrare vitia), potest dici edictum cessare: hoc enim tantum intuendum est, ne emptor decipiatur.* „Ha a rabszolga betegségét vagy hibáját észre lehet venni, mint ahogy bizonyos jelek utalni szoktak a hibákra, azt mondhatjuk, hogy az edictumot nem lehet alkalmazni: az edictum ugyanis arra az esetre vonatkozik, hogy a vevőt ne csapják be.”

²⁷ D. 21.1.19.6 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Tempus autem redhibitionis sex menses utiles habet: si autem mancipium non redhibeatur, sed quanto minoris agitur, annus utilis est. sed tempus redhibitionis ex die venditionis currit aut, si dictum promissumve quid est, ex eo ex quo dictum promissumve quid est.* „A *redhibitio* hat hónapos perlési határidőhöz kötött: de ha a rabszolgát nem adták vissza, hanem vételárcsökká-

elállásra (*redhibitio*)²⁸ vagy a vételárnak a hibával arányos csökkentésére (*actio quanti minoris*).²⁹

Az edictum szóhasználata és a rabszolgavételi okiratok kellékszavatossági kikötései közti hasonlóság szembeszökő. Ez arra a feltételezésre indít, hogy az egyes szerződések esetleg a központi edictum – mint *ius cogens* – közvetlen befolyása alatt állnak. Elképzelhető, hogy az aediliszi rendelet Rómában és az egész Római Birodalomban általánosan kötelező jogszabály volt?

Erre a kérdésre aligha lehet egy mondatral válaszolni, mert forrásaink nem nyilatkoznak egyértelműen. A választ illetően pusztán bizonyos fontolgatások lehetségesek: a Kr. u. 63-ban született SC *Neronianum* például a viaszostáblák mint bizonyítási eszközök érvényességének külső formai követelményeit taglalja. Pontosan rögzítésre kerül, hogyan kell előállítani, átlukasztani és zsinórral összefűzni, lepecsételni a táblákat, hogy bizonyító erejük teljes legyen. A SC feltehetően az egész birodalom területén általános érvénnyel bírt, hisz a bírói szervek mindenüttelönyben tudták részesíteni a formailag kifogástalan okiratokat a hibásakkal szemben. A SC viszont pusztán a formai kérdést szabályozza; nem ismerünk hasonló rendeletet a szerződések tartalmára vonatkozóan.³⁰

Az *Imperium Romanum* területéről viszonylag nagy számban maradt ránk rabszolgavételt rögzítő okiratok. A gazdag lelet lehetővé teszi az összehasonlító elemzést, azaz annak átgondolását, hogy a Földközi-tenger különböző kereskedelmi központjaiban írásba foglalt okiratok egységes vagy eltérő mintát követnek-e. Ha összevetjük a rendelkezésünkre álló latin nyelvű rabszolgavételek kellékszavatossági garanciaígéreteit, a következő képet kapjuk:

TPSulp. 43 (Puteoli, 38) ... [solutum e]sse, fugit[i]vom/ [err]onem [non] esse [et] cetera / in edicto aed(ili)um cur(ulium), [q]uae huiusque / an[n]i scripta comprehensaque / sun[t], recte praestar[is] ...

TH 62 (Herculaneum, 47) eamque puellam Olympiada, q(ua) d(e) a(gitur), / sanam, furtis noxisque solutam / esse, fugitivam erronem non / [esse praest]ari ...

TH 60 (Herculaneum, 63/4) [eam pue]llam q(uae) s(upra) s(cripta) est sanam es[se] / [furtis] noxaque solutam, [fugi]tivam [erro]nem non esse praestari ...

TH 61 (Herculaneum, 63) [hunc hominem sa]num furtis noxisque solutum esse / [praestari et] ...

FIRA III 87 (Kartum, 139) eam puellam sanam esse, a furtis noxisque solutam, fugitivam erronem non esse praestari ...

FIRA III 88 (Apulum mellett, 142) eum puerum sanum traditum esse, furtis noxaque solutum, erronem fugitivum caducum non esse praestari ...

FIRA III 89 (Apulum mellett, 160) eam mulierem sanam traditam esse emptori ...

tésre perelnek, egy év a határidő. A *redhibitio* határideje az eladás napjától folyik, vagy ha kijelentettek vagy megígérték valamit, attól a naptól, amikor a *dictum promissumve* történt.”

²⁸ Az aediliszi per elállási szabályairól és a jogintézmény továbbéléséről lásd L. GAROFALO: *Il processo edilizio*. Padova 1989, 73. és k.; L. GAROFALO: *Studi sull'azione redibitoria*. Padova 2000, 41. és k.

²⁹ JAKAB É., *Jogtudományi Közlöny*, 9(2000) 325. és k.

³⁰ A stipulációs kényszer tézise ellen ld. JAKAB: *Praedicere* 146. és k.

A rendelkezésre álló okiratok összevetése alapján megállapítható, hogy a kellékhibákért való garancia szövege nagyon hasonló Puteoliban, Herculaneumban és Daciában. A *sanus*, egészséges, azaz nem beteg kitétel szinte mindenütt előfordul. A *fugitivus* és *erro* mint ediktális jellemhiba az okiratok túlnyomó többségében kikötésre kerül.³¹ Szinte minden garanciaígéret tartalmazza a noxáért való helytállást.³²

Néhány görög nyelvű, papiruszon fennmaradt rabszolgavétel szemmel láthatóan hasonló mintát követ, jóllehet lényeges eltérések is észlelhetők.³³

FIRA III 132 (=P. Brit. Mus. 229, Seleukeia, Syria, 166, a vevő római katona, Arsinoe a megtalálás helye)

... *eum puerum sanum esse ex edi[cto] et si quis ...*

FIRA III 133 (Side, Pamphylia, 151, a vevő Alexandriából származik)

... *sanam ex edicto et (omni noxa solutam) adversus omnes neque fugitivam neque erronem et sine morbo comitali; sin autem ...*

P. Turner 22 (Side, Pamphylia, 142, a vevő Alexandriából származik)

... *sanam ex edicto ... anepafon (=omni noxa solutam) adversus omnes et neque fugitivam neque erronem et sine morbo comitali*

P. Hamb. I 63 (Thebaios, Faijum, 125/126, a vevő római polgár)

... *sanam ex edicto, sine morbo comitali et epafe*

FIRA III 134 (Ravenna, II. század, latin nyelven, de görög betűkkel, a vevő római katona)

... *quam et dupla optimis kondikionibous vendidi et tradidi*

P. Oxy. 95 (Oxyrhynchos, 95, a vevő római katona)

... *a megtekintett állapotban, nem visszaadható, kivéve az epilepszia és a lepra esetét*

A görög nyelvű, papiruszon fennmaradt adásvételi okiratok szövegezése már jelentős eltéréseket mutat. Az ediktális információadási kötelezettségek közül leggyakrabban a rabszolga egészségét emelik ki.³⁴ Igen elterjedt az edictumra való közvetlen utalás: *sanum ex edicto*. A kifejezés úgy értelmezhető, hogy a szerződő felek az aediliszi edictum *morbus et vitium* fogalmához fűződő diszpozitív jogszabályok (jogtudósi értelmezés) teljes körét kötelezőnek ismerik el a konkrét megállapodásukra. A viszonylag egységes fogalmazás valószínűleg egy elterjedt szerződési mintára (jegyzői gyakorlatra) vezethető vissza.

Ha összehasonlítjuk a latin és a görög szövegezésű okirati csoportokat, szembetűnő, hogy az utóbbiaknál az aediliszi edictum hatása lényegesen gyengébb. A szerződési minta ismeri ugyan az edictumot mint jogforrást, de csak a *sanum esse* követelményét

³¹ Egyedül TH 61-ben hiányzik; a herculaneumi okiratokhoz lásd G. CAMODECA: *Tabulae Herculanaenses: riedizione delle emptiones di schiavi*. Quaestiones Iuris, Fschr. J. G. Wolf, Berlin 2000, 53. és k.

³² TPSulp. 43-ban igen valószínű, hogy a sor elején *furtis noxisque* állott, lásd G. CAMODECA: *Tabulae Pompeianae Sulpiciorum*. Edizione critica dell'archivio puteolano dei Sulpicii, Roma 1999, 115. és k. Csúpan FIRA III 89-ben mellőzik a felek ezt a klauzulát.

³³ Az összehasonlítás érdekében a latin nyelvű fordítással dolgozunk, a szöveget V. ARANGIO-RUIZ: FIRA III, Firenze 1943, 428. és k. fordításában közöljük.

³⁴ FIRA III 134-ben hiányzik a *sanum esse* kitétel, mivel az átfogó *optimis condicionibus*-klauzula ezt is magában foglalja, lásd ehhez JAKAB: *Praedicere* 189. és k.

veszi fel a formulába, ill. a noxális actiókról tesz említést. Az *erro, fugitivius*, illetve a *furtum* mint delictum kiemelése a latin kultúrkörre jellemző.³⁵ Ehelyett új, tipikusan hellenisztikus kultúrkörből származó kellékhibák jelennek meg, mint például az epilepszia és a lepra.

III. A dáciai rabszolgavételekben szereplő személyek (eladó, vevő, tanúk) igen vegyes képet mutatnak. A szerződő partnerek származásáról a rövid proszopográfiai áttekintés a következőket árulja el:

		Valószínű eredet
1. FIRA III 87		
vevő	Maximus, Bato fia	Illír
eladó	Dasius, Verzo fia	Illír
tanúk	Maximus Venetus (princeps)	Latin
	Masurius Messus (decurio)	Latin
	Annensis Andunocnetis	Illír
	Planius, Verzo fia, Sclaietis	Illír
	Liccaius, Epicadis fia	Illír
	Marciniesus ?????	????
	Epicadis Plarentis qui et Mico	Illír
2. FIRA III 88		
vevő	Dasius Breucus	Illír
eladó	Bellicus, Alexander fia	Görög
tanúk	Appius Proclus, veteranus	Latin
	Antonius Celer	Latin
	Julius Viator	Latin
	Ulpus Severinus	Latin
	L. Firmius Primitivus	Latin
	M. Vibius Longus (kezes)	Latin
3. FIRA III 89		
vevő	Claudius Julianus	Latin
eladó	Claudius Philetus	Görög
tanúk	Aelius Dionysus (római polgár)	Görög
	Paulinus S ... ris	Latin
	Julius Victorinus	Latin
	Alexander, Antipater fia	Görög

A Daciából ránk maradt 25 viaszos tábla összesített adatai:

29 név	Latin
18 név	Görög
21 név	Illír

Az összes, Daciából fennmaradt név tükrében (összesen 2565, Kerényi)

1860 név	Latin
422 név	Görög-Hellenisztikus

³⁵ Lásd mégis FIRA III 133, amely a kellékhibák katalógusát illetően megfelel a dáciai FIRA III 88-nak.

A rabszolgavételi szerződések személyi összetétele – az összes okirat illetve a Daciából ismert összes személynév tükrében – atipikusnak nevezhető: a három szerződés közül kettőt a XIII. Ikerlégió *canabae*-jában, azaz a katonai tábor melletti polgári településen kötötték meg. A vevő mindkettőnél a légió egyik katonája, aki rabszolganót vagy rabszolgafiút vesz, feltehetően házi szolgálatra. A római légióba való belépéssel minden katona megszerezte a római polgárjogot, aminek tiszteletére többnyire felvett egy új, latin hangzású nevet is.³⁶

A rendelkezésünkre álló forrásokból nem állapítható meg, hogy a szerződő felek ill. a tanúk, akik latin nevet viselnek, Itáliából származó született római polgárok-e vagy a légióba való belépéssel „romanizált” provinciai lakosok. A szakirodalom általánosan az utóbbi feltevés mellett foglalt állást.

Az eladók szerződéseinkben hellenizált illír vagy görög származásúak. Legalábbis a két légiós szerződésben feltehető, hogy hivatásos rabszolgakereskedőkről van szó.³⁷

A rabszolgaszerződések proszopográfiája jól jellemzi az ókori Dacia mindennapi jogéletét: A vevő, az eladó és a tanúk többnyire különböző *natió*ból származnak, különböző kulturális és jogi befolyás alatt állnak. A romanizált lakosság viszonylag jelentős csoportot képvisel: aktív katonák, veteránok, vállalkozók, kereskedők (felszabadítottak vagy szabadon születettek), akik mind latin hangzású nevet viselnek. A második karakterisztikus csoportot a Dalmáciából és Makedóniából betelepített, illír nevű népcsoportok jelentik. Már Livius tudósít arról, hogy Traianus császár a dákok leverése és rabszolgaságba hurcolása után (106) hamarosan nekilátott az új provincia gazdasági kiaknázásának, aminek érdekében a bányászatban jártas, szakképzett munkaerőt telepített be a környező provinciákból (Liv. 45.26). Ezért illeti néhány forrás Alburnus maiort a *vicus Pirustarum* (a piruszták faluja) elnevezéssel.

Jelentős számú csoportot képviselnek továbbá a hellenisztikus kultúrkörből bevándorolt lakosok, akik görög nevet viselnek. A viaszos táblák virágzó gazdasági életéről tudósítanak, amiből arra következtethetünk, hogy a vegyes összetételű lakosság békésen élt együtt.

IV. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy alig találunk olyan szerződést, amelyben csak római polgárok szerepelnének. A hiányzó *civitas Romana* ellenére a szerződések olyan kikötéseket is tartalmaznak, amelyek a klasszikus római jog szabályai szerint csak római polgárok közti ügyletekben fordulhatnak elő (például a *mancipatio*).

Az aediliszi edictum közvetlen, kényszerítő hatása ellen szól az a tény, hogy az egyes szerződések kellékszavatossági klauzulái nem egységes szövegezésűek; az aprólékos összehasonlítás lényeges eltéréseket mutat. A differenciált fogalmazás arra utal, hogy mindegyik okirat többé-kevésbé egyéni, a konkrét szerződéses viszonyra, a felek közt kialakult feltételekre szabott fogalmazást képvisel.

Az egyéni és a közös elemek összjátéka valószínűsíti, hogy az adásvételi okiratokat régi, a gyakorlatban jól bevált formuláris könyvek, azaz szerződési minták alapján foglalták írásba. Már a Kr. e. II. századból ismerünk ilyen formulagyűjteményeket. Varro *Manilius* összeállítását dicséri különösen, de maga Varro is számos példát idéz a mező-

³⁶ PÓLAY: *Dáciai táblák* 71.

³⁷ PÓLAY: *Dáciai táblák* 64. és k.

gazdasági közpérbirtok tulajdonosának írt művében a rabszolgák, kecskék, ökrök stb. eladásáról.³⁸

A provinciái jegyzők biztosan nem voltak nagyon jól képzettek a klasszikus római jogban, de ismerték a forgalomban szokásos szerződési mintákat, amelyek alapján a mindennapok egyszerűbb jogügyleteit okiratba tudták szerkeszteni. Az így kiállított dokumentumok tökéletesen be tudták tölteni szerepüket: nem a konszenzuális adásvételi szerződést akarják rögzíteni, ahogyan azt a remekjogászok elméleti munkáikban taglalják, hanem egyrészt az adásvételből fakadó főszolgáltatások teljesítését dokumentálják, hogy az esetleges perlésnek elejét vegyék (a vétel egyszerű, kézből kézbe történő lebonyolítását, az áru és vételár kicserélését); másrészt az eladó helytállási kötelezettségét rögzítik a jövőre nézve jog- és kellékhibák esetére. Az okirat szerepe elsősorban a jóhiszemű szerzés és az eladói garanciák írásbeli dokumentálása.

Az *aedilis curulis* római edictumával fennálló rokonságot már fent megállapítottuk, de nyitva maradt a kérdés, hogy a dáciai táblák egy speciális provinciái, helyi gyakorlatot tükröznek-e. A választ az *Imperium Romanum* különböző pontjairól fennmaradt okiratok kellékszavatossági klauzuláinak összevetése adja meg. Az idézett garanciaszövegek feltűnően hasonlóak, de mégis némi helyi színezetet mutatnak. Itália fontos kikötőiben és kereskedelmi központjaiban (Puteoli, Herculaneum) szinte ugyanazt a szerződési formulát használták mint távoli provinciái városokban (Seleukeia, Side, Thebais), vagy éppen Dáciában. Az eladók vagy a vevők sokszor görög kereskedők, akik az áruval a szerződési sémát is Egyiptomba viszik. A gazdasági élet nem állt meg a provinciái határoknál: Kereskedők és kereskedelmi cikkek szabadon mozogtak a Földközi-tenger gazdasági övezetében.³⁹

Az áruforgalom résztvevőinek „soknemzetiségű” összetétele azt eredményezte, hogy a jogrendi „határok”, a hellenisztikus és a római jogrendszer közti elméleti-dogmatikai különbségek is egyre kevésbé számítottak. A fuvarozási szerződések, banki jogügyletek, kölcsön- és biztosítási szerződések körében végzett vizsgálódások ugyanerre az eredményre vezetnek.

A „Volksrecht” – Mitteis tézisével ellentétben⁴⁰ – a mindennapi jogélet ezen dokumentumai által definiálható, amely a gazdasági élet szükségleteit mindenütt, Itáliában, Rómában és a provinciákban is, kielégítette. A főváros néhány elit jogásza nem játszhatott döntő szerepet ezen szerződési szokások kialakításában. Éppen ellenkezőleg, responsumaik kiindulópontjai, interpretációjuk tárgyai a konkrét szerződések.

A Volksrecht és Reichsrecht ellentétpárja helyett helyesebb lenne az akadémikus, elméletileg reflektált jogászjog és a szerződési gyakorlat (joggyakorlat) ellentétpárjáról beszélni. A Reichsrecht kategóriájának használata csak akkor jogos, ha olyan konkrét, egyedi szabályokról van szó, amelyek tényleg az egész *Imperium Romanum* területén kötelező érvénnyel meghirdetésre kerültek, mint például a polgárjog adományozása a birodalom minden szabad lakosának Caracalla 212-ben kibocsátott konstitúciójában.

A fent bemutatott antik modellt, amely évszázadokon át jól működött, napjaink számára is üzenetet hordoz. Kevesebb központi adminisztratív rendelkezést, kevesebb

³⁸ Varro rust. 2.3.5, 2.5.11, 2.7.6, lásd F. SCHULZ: *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*. Weimar 1961, 106., JAKAB: *Praedicere* 161.

³⁹ Az ókori kereskedelemhez és annak jogi szabályozásához lásd FÖLDI A.: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*. Budapest 1997, 29. és k.

⁴⁰ L. MITTEIS: *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des Römischen Kaiserreichs*. Leipzig 1981.

kényszerítő jogot! Ha a privátautómia, a felek szerződési szabadsága nagyobb játékteret kap, akkor a gazdaságot érintő jogterületeken a nemzeti jogrend határai hamar elmosódnak. A jogbiztonság érdekében szükség van egy központi legfelsőbb jogalkalmazási szervre és az alapelvek tekintetében akademikus reflexióra, valamint néhány irányelvre, amelyek a visszaéléseket visszafogják.

ÉVA JAKAB

À-PROPOS RECHTSANGLEICHUNG: ÜBERLEGUNGEN ANHAND DES ANTIKEN MODELLS DER GEWÄHRLEISTUNG

(Zusammenfassung)

In verlassenen Goldgruben der ehemaligen römischen Provinz Dacia wurden Wachstafeln im 18.–19. Jh. gefunden, wovon 25 in das *Corpus Inscriptionum Latinarum* von Theodor Mommsen aufgenommen wurden. Darunter erreichen etwa 13 den Textzustand, der eine detaillierte Untersuchung ermöglicht. Die Täfelchen sind überwiegend juristischen Inhalts; der vorliegende Beitrag beschäftigt sich jedoch allein mit den Sklavenkäufen. Die Interpretation der Klauseln über Sachmängel kann nämlich weiterführen und gewisse Schlüsse zum Hauptthema „Rechtsangleichung“ ermöglichen.

Die dargestellten Alltagsgeschäfte charakterisieren das Rechtsleben in der Provinz Dakien. In jeder Urkunde treten die Parteien aus mehreren „Nationen“ auf: Käufer, Verkäufer und Zeugen sind verschiedener Herkunft, kommen aus sehr unterschiedlichen Kulturkreisen. Eine starke Gruppe bildet die romanisierte Bevölkerung: aktive Soldaten, Veteranen, Unternehmer (Freigelassene oder Freigeborene) mit lateinischen Namen. Es ist kaum mehr feststellbar, wie viele von ihnen italischer Herkunft waren und wie viele später angenommene lateinische Namen führten. Als zweite charakteristische Gruppe sind die aus Illyrien (Dalmatien) angesiedelten Volksstämme vertreten. Etwa in ähnlicher Anzahl sind Geschäftsleute hellenistischer Herkunft (griechischer oder orientalischer) belegt.

Den Juristen beschäftigt in erster Linie der rechtliche Inhalt der Dokumente: Nach welchem Recht schließen die Parteien in den von Rom weit entfernten kleinen Siedlungen ihre alltäglichen Rechtsgeschäfte ab? Gab es ein „Rechtssystem Dakiens“ mit eigenen Gesetzen oder lokalen Entscheidungen? Oder blicken die Vertragspartner auf das zentrale Rom und folgen getreu dem römischen Juristenrecht? In welchem Verhältnis stehen die Provinz als wirtschaftliche Region und das fernliegende Rom als zentrales Verwaltungs- und Machtzentrum zueinander?

In Rom regelten die kurulischen Ädilen die Haftung für Sachmängel: Sie ordneten eine strenge Informationspflicht mit objektiver Haftung an. Die Verkäufer von Sklaven müssen den Käufern bestimmte verborgene, nicht sichtbare Fehler mitteilen und für die zugesicherten Eigenschaften einstehen. Bleibt die verlangte Information oder die zugesicherte Eigenschaft aus, kommen die Ädilen den Käufern zu Hilfe, indem sie den Rechtsweg zur Redhibition (Wandlung oder Preisminderung) eröffnen.

Auf den ersten Blick sticht die nahe Verwandtschaft zwischen dem Wortlaut des Edikts und der Kaufurkunden ins Auge. Es verlockt zu der Vermutung, daß die einzelnen Kaufurkunden durch das zentrale Edikt – als zwingendes Recht – bestimmt gewesen seien. Hatte die ediktale Anordnung eine allgemeine, für das ganze römische Reich erstreckte Wirkung?

Der direkte Einfluß des ädilischen Edikts ist auszuschließen, weil die Klauseln über Sachmängel dem Wortlaut des Edikts keineswegs getreu folgen. Es sind leichte Abweichungen feststellbar, die für eine individuelle Formulierung sprechen: Die Kaufurkunden wurden nach alten Formularbüchern abgefaßt. Die hergestellten Urkunden erfüllten ihren praktischen Zweck: Sie wollten nicht den Abschluß eines "Konsensalkaufs", wie ihn die Juristen in theoretischer Schärfe definiert haben, beurkunden, sondern bloß den schlichten Vollzug eines Kaufgeschäfts, des Austausches von Ware und Preis. Man wollte den redlichen Eigentumserwerb und die Garantiepflichten des Verkäufers festhalten.

Das Wirtschaftsleben war niemals an die Grenzen der einzelnen Provinzen gebunden: Kaufleute und Handelswaren bewegten sich frei im großen Wirtschaftsraum des Mittelmeeres. Die "Internationalität" des Personenkreises führte dazu, daß auch die "Rechtsgrenzen", die theoretischen-dogmatischen Unterschiede zwischen dem hellenistischen und dem römischen Rechtskreis kurzer Hand ignoriert wurden.

An die Stelle von Reichsrecht und Volksrecht (Mitteis, 1891) sollte das Gegensatzpaar akademisches, theoretisch reflektiertes Juristenrecht einerseits und Rechtspraxis andererseits treten. Volksrecht findet auch in Rom statt. Von Reichsrecht sollte man nur sprechen, wenn punktuell eine das ganze Imperium betreffende gesetzliche Anordnung erlassen wird, etwa die Verleihung des Bürgerrechts an alle freien Reichsbewohner durch den Kaiser Caracalla im Jahre 212 n.Chr.

Das antike Modell vermittelt auch für unsere Tage eine gewisse Botschaft: Weniger zwingendes Recht, weniger administrative Normen! Wird der Privatautonomie mehr Spielraum gelassen, werden die Grenzen der nationalen Rechtsordnungen im wirtschaftsspezifischen Bereich bald von selbst verwischt. Ein zentrales Organ als oberste Instanz der Rechtsprechung und akademischer Reflexion über die tragenden Grundprinzipien sind jedoch für die Rechtssicherheit unerläßlich. Ebenso sparsame Richtlinien, die Mißbräuche abstellen. Einen wesentlichen Beitrag zur Reflexion über die spontane staatenübergreifende Rechtspraxis kann der in allen europäischen Staaten in gleicher Weise gepflegte akademische Unterricht des römischen Rechts leisten.